

Roland de Pury a lélek halandóságáról

Gondoljunk először is arra, amit Jézus mond, amikor így szól: „Inkább attól féljetek, aki a lelket is meg a testet is el tudja pusztítani a gyehennában.”¹ Hasonló Jézus szavainak az értelme, amikor a feltámadásról beszél: „De akik méltónak ítéltetnek ama eljövendő világra, hogy részük legyen a halottak közül való feltámadásban, azok nem házasodnak majd, és férjhez sem mennek, sőt meg sem halhatnak többé...”² E szerint a feltámadás után az ember nem halhat meg, mert akkor valóban megkapja a halhatatlanságot. Isten a maga életéből ad neki, vagyis Isten örök létében részesül, mely soha nem volt, és nem is lehetne az emberé a kegyelem nélkül.³ Addig azonban az ember és maga a lélek is – hiszen csak test-lélek emberről beszélhetünk – halandó. Ezt fogalmazza meg Pál apostol is a halottak feltámadásáról szólva: „Amikor ez a halandó halhatatlanságba öltözik...”⁴ Az emberről beszél, és egészen lapidárisan csak így említi: „halandó”. Ebben a test és a lélek egyaránt benne van. Ez a „halandó” fogja majd magára öltetni a *szóma pneumatikont* (a „lelki testet”),⁵ és ami a Szentlélektől való, az elmúlhatatlan valóság. Vagyis az egész Írás, és külön benne az Újszövetség, vallja, hogy a lélek halandó.

Az újszövetségi kortörténetről szóló előadásaimat magában foglaló jegyzet, amely a Sola Scriptura Teológiai Főiskola kiadásában jelent meg, tartalmazza az eszkatológiáról szóló fejezetet is. Ott ezt a kérdést részletesen kifejtem, ezért itt nem is akarok erről többet mondani. Találtam azonban – nagy meglepetésemre – egy kiváló újszövetségi tanulmányt,⁶ amely a kérdést más oldalról közelíti meg, és hallatlan élességgel exponálja. Lefordítottam, és – némileg rövidítve – szeretném átadni a főiskola hallgatóinak, mintegy kiegészítésként a magam tanulmányához.

Isten Igéje és lelkünk halandósága

**„Miféle gyönyörködtető hit az, mely csak azt hiszi, amit ő hisz, és azért, mert nincs bátorsága arra, hogy ne higgyen!”
(Montaigne, II, 2)**

A temetőben emberek kis csapata áll. Egyesek egészen össze vannak törve kétségbeesésükben, mások az örökségre gondolnak, némelyeket a fájdalom tép, mások figyelmét a temetés ünnepélyessége köti le. Teljesen elvesztek mélységes magányukban, másokat csak könnyeik táplálnak, és fájdalmukkal vigasztalják magukat. Mindnyájuknak csak egy kis szívük van, és olyan egyedül vannak, mint a kövek. Sokkal inkább megfélemlített állatokhoz hasonlóak, amelyek odvaikba bújnak, mintsem emberekhez. Középen egy kihűlt test, egy faláda, meg egy lyuk a földben.

Lehet itt beszélni? Vigasztalni? Hát nem egy kétségbeesett, nyomasztó szituáció ez? Igen, és mindez annak az embernek a legkeményebb, aki a legkevesebb öncsalást sem engedi hatni magára, aki tudja, hogy a halál nem fordítható vissza, továbbá hogy valójában semmi nincs ezen a világon, ami a legkisebb enyhülést nyújthatná az igazságon kívül. „Az igazság fog benneteket szabaddá tenni!” – mondta Jézus (Jn 8,32). Ennek ellenére a sírköveken ott tenyészik minden időben az illúzió. Itt mutatkozik meg leplezetlenül az embernek az a szükséglete, hogy engedje magát megcsalni. „A napra és a halálra nem lehet erősen rátekinteni” – állapította meg La Rochefoucauld. A halálban ugyanis egy elviselhetetlen kérdés rejlik, és ahelyett, hogy ebből az izzásból, e „mélységből” Istenhez „kiáltanánk” (Zsolt 130,1), kerülő utat teszünk annál a kapunál, mely bennünket félelembe ejt. Nagyrészt az öncsalás iránti előszeretetünkől és a haláltól való félelmünkől születtek a vallások. Mindezek többé-kevésbé amolyan biztosítótársaságok a halál veszélyével szemben. Az illúzió vására, és a pánik, ami az embereket a halállal szemben jellemzi, hatalmasan hajtja az árakat. A vallások különböző megoldásai ismerősek.

A legveszedelmesebb emberi megoldás, a lélek halhatatlanságának hite, amelynél hosszabban kell időznünk, mert sok ember számára ez lett a „keresztény megoldás”, és ez az eszme megejtően keveredik az evangéliumi ígéretekkel. A

pogány tételről, a (platonikus vagy sztoikus) lélek halhatatlanságáról beszélünk. Felmérhetetlen, fundamentumot megdőntő megüresedést hozott ez a dogma a keresztény igehirdetésbe. Ez lett ugyanis a legtöbb temetési prédikáció alapjává. Mély irónia van abban, hogy Egyiptom - amelyet a Biblia szerint Isten átka sújtott - csüngött leginkább a lélek halhatatlanságának hitén, és hagyta hátra a legtöbb benyomásteljes vallomást e területen, miközben a Biblia - amelyen igehirdetésünknek nyugodnia kellene - sehol sem mutatja legcsekélyebb nyomát sem⁷ a lélek halhatatlanságába vetett hitnek.

Aki a feltétlen kontinuitást (azaz a jelen élet halál utáni töretlen folytatását) vallja, ami logikus következménye a halhatatlansághitnek (amit a keresztények is hirdetnek), aki a „szellemi értékeket” és a Föld kincseit át akarja menteni a halálon, annak nagyon hasznos lehet látogatást tenni az egyiptomi Királyok völgyébe. Több felvilágosítással tudnának szolgálni a túlvilágról az Ízisz-papok, mint Jeremiás vagy a tarzuszi Saul?

Ott vannak az egymásra épülő halottaskamrák, melyekben a dicsőség gazdagsága halmozódik fel. Mindez hatalmas realizációja annak, amit az élet halál utáni folytatásáról hittek. A fáraót mindazzal együtt temették el, amit ő tett, és mindazokkal a legszebb dolgokkal, amelyek a tulajdonát képezték. Ez sokkal gondosabb munka volt annál, mint amit mi teszünk temetési prédikációinkkal az elhaltak dicsőségére! Az ország minden ereje megmozdult a síremlékek építése során, a fáraó odaáldozta a jelent a túlnaninak. Íme az ember fáradozása azért, hogy megmentse magát. Az emberi létezés végtelenségébe vetett hit bizonyára nem fokozható már ennél tovább.

De van-e nekünk valami más hirdetnivalónk annál, mint amit a fáraók tettek? Teszünk-e mást egy tiszteletre méltó egyházi nagyság temetésénél, minthogy mi is „királyi birodalmat” építünk neki? Az embereket mi is eltemetjük jóságukkal, kegyességükkel, „aranszívükkel”, minden gazdagságukkal együtt, mintha a halál ezeket nem érintené, mintha ez a gazdagság nekik az örök életet jelentené, mintha mi az üdvöt valami egyébtől várnánk, nem kizárólag Isten irgalmától, mintha mi a feltámadást simán elvitatnánk, és ehelyett a hangsúlyt arra tennénk, hogy életünk legmagasabb értékeit töretlenül tovább viszzük! „A protestantizmus tudja, hogy a szellemi értékek, melyek egy élet során a lélekben megvalósultak, a halál által nem lesznek semmivé, és a kereszténynek nincs szüksége arra, hogy féljen, mintha ő ezeket a belső gazdagságokat, melyet Jézus meghirdetett, valóban elveszíthetné” - olvassuk egy protestáns műben.⁸

Kifogásolhatná valaki, hogy bocsánat, de itt egy durva csere történt: hiszen „szellemi” értékekről szól a kijelentés! Mit jelentsen az, hogy „szellemi”? Gondolataink, érzéseink és tapasztalataink a láthatóhoz vagy a láthatatlanhoz tartoznak? A mennyhez vagy a Földhöz? Hát van egyáltalán valami bennünk, ami nem e világból való lenne? Gondolataink isteni gondolatok talán? Ha ezt hisszük, akkor ellenünk szól az egész Biblia. „Isten a mennyben van, te pedig a Földön.” (Préd 5,1) „Bizony a ti gondolataitok nem az én gondolataim.” (Ésa 55,8) „Átkozott az a férfi, aki emberben bízik.” (Jer 17,5) „Ami testtől született, test az.” (Jn 3,6) Mire való akkor az állandó különbségtétel „anyag” és „szellem” között, és a pogány civakodás a „test” és a „lélek” egymáshoz való viszonyáról, mintha az ember nem volna feloldhatatlanul mindkettő?

Luther helyesen látta: „Ezek a kereszténység valódi ellenségei, mert soha más ellenségei nem voltak, és nem is lesznek, mint azok, akik minden igyekezetükkel úgy élnek, hogy nyugalomban, békében, dicsőségben, kényelemben és megelégedettségben lehessenek, nem pedig keresztben és nyugtalanságban. Úgy különböztetik meg magukat a durva bűnösöktől, hogy azok a testi dolgokban találnak gyönyört, ők maguk azonban a szellemi javakban, a bölcsességben, az értelemben és a kegyességben.”⁹ Kálvin nem kevésbé antispiritualisztikusan beszél: „nagyon pusztító pestisről”, ami nem más, mint az Isten ítéletével szembeni önigazság, a magunkra tekintő, hamis bizalom.¹⁰

Szem előtt kell tehát tartanunk, hogy temetéseink az elhunyra vonatkozó dicsérő beszéd által - bármilyen kegyes legyen is ez - lényegében nem mást juttatnak kifejezésre, mint azt, amit az egyiptomiak tettek, amikor síremlékeiket építették. A sírnál elmondott minden dicsérő beszéd, amit a lelkipásztor tart,¹¹ előfeltételezi, hogy olyan lelket hordozunk magunkban, mely isteni lényegű, és amely a jó cselekedetek vagy a kegyelem birtokában (ebből a szempontból nem számít, hogy Pelagiussal vagy Augustinusszal tartunk) - előrehatol a maga örök értékeivel, hogy a halálon át is azokat a „kincseket” mentse, „amelyeket a Földön gyűjtött”. Minden ilyen beszéd teljes bizonyossággal a lélek halhatatlanságának a dogmáján nyugszik, és félreismeri Isten kegyelmét, amely sohasem afféle „áramlat”, mely természetünket átalakítaná, sem nem olyan „új erosz”,¹² mely lelkünket önmaga fölé emelné, hanem állandóan és kizárólagosan bűneink bocsánata, a halálos betegség meggyógyítása, „a Lélek prófétálása a halott csontok völgye felett”!¹³

A világban egyedül és kizárólagosan csak a Biblia veszi komolyan Isten szeretetét.

Ennek értelmében Isten szeretete sohasem posztulátum, soha nem Istennek a „tulajdonsága”, valamilyen törvényszerűen érvényesülő és biztosított adottság értelmében, amire a kegyes embernek jogigénye lehetne (ilyen alapon állhatna a lélek halhatatlansága),¹⁴ hanem meglepetésszerűen megjelenő realitás, mozgás, győzelem, szuverén akaratból való megadása egy ajándéknak – amely egyébként nem nyerhető meg, amelyet egyedül Isten birtokol, és amely felett egyedül Ő rendelkezik –, s ez az örök élet ajándéka.

Ha ugyanis lelkünk természettől fogva halhatatlan, amelyet a halál nem érint, vagyis a halál nem „zsold”,¹⁵ akkor milyen Megváltó az, aki bennünket egy csupán látszólagos haláltól ment meg, aki azt adja nekünk, amivel már úgyis rendelkezünk, és amit – sajátos, nagy önbizalmunkban, makacs illúzióinkban – szinte nélkülözni is tudnánk?

Az következik ebből, hogy Krisztus feltámadásával – bármilyen patetikusan és bensőségesen hirdetjük is – csak egy olyan eszmét igazolunk, amely az emberszívekben már régóta megjelent. Mert így a halál csupán szalmából való ellenség, az ítélet tüze pedig csupán szalmatűz.

A halhatatlan lélek hirdetése végső fokon Krisztus istenségének a tagadásához vezet. Krisztus keresztjét, mellyel Isten a halálig elmenően megalázta magát, semmivé teszi, és Isten szeretetét olcsó áruvá degradálja. Ez a szeretet nem abban áll, hogy Isten magát bennünk kibontakoztatja, az eleve bennünk levő „isteni szikra”¹⁶ folytán, hanem abban, hogy a saját életét adja nekünk.

A dogma mélyére kell néznünk, mert az apostol üzenetével szembeni ellentmondás az, ahogy a síroknál beszélünk! Milyen gyakran kérdezi meg az ember, amikor egy-egy temetésről nehéz szívvel hazatér: mi változott volna meg e pásztori beszéd lényegét illetően, ha Krisztus soha nem létezett volna, és Isten soha nem jelentette volna ki magát? Hiszen az volt az érv az örök élet bizonyítására vonatkozóan, hogy szükséges önmagunk fennmaradása, vagy pedig az hangzott el, lehetetlen, hogy az értelem, az érzés, az emlékezet egyszerűen elmúlhasson...

Vajon nem a keresztény hit pontos ellentéte mindez? Nem olyan hitről van-e szó, amely csupán a haláltól való félelemre épül?¹⁷ Ez végül is egy értelemellenes dolog. Igényünk önmagunk megtartására nézve nem más, mint igényünk a lét töretlen folytatására, és ebből semmi más nem jönne ki, csak az idő, de sohasem

az örökkévalóság. Éppúgy, mint ahogy soha nem kapunk teret egy vonal meghosszabbítása révén. Itt azonban nemcsak értelemellenes dologról van szó, hanem egy kétértelműségről is.

Mert a halhatatlanság Isten nélkül, amelyhez mi a csírákat magunkban hordoznánk, maga az örök halál lenne, melyről Pál azt mondja, hogy ez a mi „zsoldunk”, és a bűn pedig ennek „fullánkja” (Rm 6,23; 1Kor 15,56). Ez az ige természetesen egy másik nyelvet használ, azoknak a nyelvét, akik Istenben hisznek, és ezzel elismerik létük határát. Ami bennünket Isten teremtményeivé tesz, az éppen az, hogy mi általa korlátozva vagyunk, azaz benne találjuk meg kezdetünket és végünket.

Azt mondtuk az előbbieken, senki nem tehetné meg, hogy a halál „arcába néz”. Mi magunktól szüntelenül csak a halál manifesztációira találunk rá, nem pedig magára a halálra. Egy holttest és az ezzel kapcsolatos összes gondolatunk nem biztosít nekünk valódi belelátást abba, hogy mi a halál. Mi nem tudunk magának a halálnak az arcába pillantani, mivelhogy az valóságos meghalás, ez pedig a kétségbeesés szívébe helyezése, melyből nincs szabadulás.

Ennek ellenére voltak emberek a történelem során, akik arra voltak kényszerülve, hogy valóban a halál arcába nézzenek: az apostolok. És pedig azért, mert ők nem csupán egy közönséges holttestet láttak, hanem Isten Fiát. És ők akkor megértették, amit senki más nem tudott, sem nem tudhat: a halál nem átmenet, nem alvás, hanem pokoli realitás, a „bűn zsoldja”, Isten átka. A halál nem az a terület, ahol mi átmenetileg, látogatóként időzhetünk. Sem nem gondolat, sem nem tárgy, sem meg nem fogható, sem meg nem ragadható. Nem a bűnös ember attribútuma, hanem predikátuma: „Meghaltok!” (1Móz 3,5) Ez az ember állapota Isten ítélete alatt, azé az emberé, aki „olyan akar lenni, mint Isten” (1Móz 3,5). Aki az életet önmagában akarja birtokolni, az a saját teremtője akar lenni. A Föld középpontjában meg már nem is az „élet fája” áll, amit Isten plántált, hanem a „mélység”. A halál annak az embernek az állapota, aki valójában élet nélkül kell hogy éljen, mert Istentől elszakadt, bűnös ember. A Biblia így nevezi ezt az állapotot: pusztulás, sötétség, sír vagy gyehenna.

Minderről azonban semmit sem tudtak az apostolok húsvét előtt. A húsvét azonban visszavetíti fényét a nagypéntekre is, Isten világossága a sötétségben fénylik. A bűnök megbocsátása nyomán tudjuk csak meg, hogy mi a bűn és a halál. A húsvét megértése megelőzi a nagypéntek megértését. Először is arra vezet rá

bennünket, hogy egészen egyszerűen kijelentsük: a keresztény olyan ember, aki nem a lélek halhatatlanságában hisz. Hiszi azt, hogy Isten, aki a testet és a lelket megalkotta, átok alá vonta a testet és a lelket a halálban, majd Jézus Krisztusban – merő kegyelméből, mely a testre és a lélekre egyaránt vonatkozik – a halálból feltámasztja az embert. Nem található a Bibliában semmi olyan kijelentés, ami bennünket arra indítana, hogy valami mást higgyünk. Különböző Jézus nem halt volna meg egészen, és nem tért volna vissza egészen az életbe. **Aki Istenben, az Atyában, a Fiúban és a Szentlélekben hisz, az az emberi lélek halandóságában hisz, és egyedül Tőle várja a szabadulást, ami lelkünk számára nem kevésbé szükséges, mint testünk számára.** Vagyis teljes és egészen új születést várunk az Ő kegyelme által. „Ha pedig annak Lelke lakik bennetek, aki feltámasztotta Jézust a halottak közül, életre kelti halandó testünket is a bennetek lakó Lelke által.” (Rm 8,11)

Mit kell nekünk mondani, amikor minden emberi lehetőség kihull a kezünkből? Mielőtt az ember kinyitná a száját, mindenekelőtt azt kell tudnia, hogy a sír szélén nincs semmiféle emberi mondanivaló, semmiféle emberi vigasztalás. „A hit sajátossága abban van, hogy ami értelmünktől távol és elrejtve van, az Isten Igéjében szemlélhető.”¹⁸ „Ezért tekints Krisztus mennyei képére, aki érted a pokolra ment, és Istentől úgy hagyatott el, mint olyan, aki örökre elátkozott, aki a kereszten azt mondta: ...»Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?« Ebben a képben lásd meg, hogy a te poklod legyőzetett, és bizonytalan jövőd biztossá tétetett... Csak Krisztusban szemléld magad, és ne önmagadban, akkor magadat benne örökre megtalálod.”¹⁹

A segítség Isten igéjében van. Krisztusban, és nem bennünk. Nem a mi lelkünkben, amelyben nincs egyetlen olyan részecske sem, egyetlen olyan kis szikra sem, amely ne lenne a halálnak alávetve. Semmi olyat nem hordozunk magunkban, ami a halált legyőzné – de Isten legyőzte a halált. Az Ő szava, az Emberfia hangja elér hozzánk, a sírkövön és az éjszakán át is, az időnek egy bizonyos „atomjában”, egy „szempillantásban” (1Kor 15,52). Ott, akkor minden bűn és halál, amely bennünk van, és a pokoli vágy, mely minket gyötör, megsemmisül, elnyeletik. Akkor nem marad semmi. Megítéltettünk. „Az első Ég és az első Föld elmúlt, és tenger nem volt többé.” (Jel 21,2) Átmegyünk a halálból az életbe. Hitünk középpontjában most már csak az új „élet fája” áll, nem pedig az a kezdet és vég nélküli lélek, mely a kígyó ígéretéből nőtt ki. A gyermek kinyitja a szemét, és csodálkozik. És ebben a pillanatban meglátja azt a valakit, „aki van, aki

volt, és aki eljövendő” (Jel 1,8), „akinek olyan a szeme, mint a tűz lángja” (Jel 2,18). A Nap nem világít többé neki, de az Úr arca az ő örök fénye (Ésa 60,19). Ez az üdvösség, ez reménységünk tartalma, ezt kell tehát a síroknál meghirdetni, amely számunkra ígéret, tehát olyan valami, amire még mindannyian várunk. „Lelkem várja az Urat, jobban, mint az örök a reggelt, mint az örök a reggelt!” (Zsolt 130,6)

Nincs más fundamentuma üzenetünknek. A meghaltak életéről csak annyiban akarunk beszélni, amennyiben ez hozzásegít ahhoz, hogy ezt az üzenetet megérthessük, hogy ne a halál ragadjon meg bennünket, hanem az élet, mely bennünket a haláltól elragad. **Nem a halál tesz bennünket szabaddá, hanem a halál halála, a feltámadás. Nem a halál biztosítja nekünk a Krisztussal való egyesülést, hanem Krisztus visszajövele. „Az örök beköltözéshez” nem mozdulunk még előre, meg kell várnunk vele azt az időt, amíg a vőlegény eljön!** Nem ezt kell énekelnünk: „Paradicsom, paradicsom, hogy lehet a gyümölcsöd olyan édes?!” (Ezt túlságosan jól tudta Éva!) Sokkal inkább így kell imádkoznunk: „Kicsoda szabadít meg engem a halálnak ebből a testéből?” (Rm 7,24) Jobb, ha nem énekeljük Bach kantátájával: „Jöjj, boldog vég”, hanem inkább ezt: „Jövel, Uram Jézus!” (Jel 22,20) Soha ne „kössünk szövetséget a halállal” (Ésa 28,15. 18). Ne csináljunk az „utolsó ellenségéből”, aki legyőzetik (1Kor 15,26) szövetséges társat az üdvösségünkhöz. Isten műve az, hogy a halált megölje, és mindazt, ami bennünk a halálhoz kötődik.

Éppen az olyan alkalmakon, amikor a halál úrként akar fellépni, Jézus igéjét kell követnünk: mi nem azért vagyunk, hogy a „halottakat eltemessük”, hanem hogy „az Isten országát hirdessük” (Lk 9,60). Aki Krisztusban hisz és él, az valóban nem fog meghalni, mert már halott, és a világ fejedelme már semmilyen jogon nem rendelkezik felette. Aki Krisztusban hisz, olyan ember, aki a saját halhatatlansága hitétől szabad lett, aki nem a saját halála, hanem Jézus Krisztus halála által lesz szabad. Jézus volt az első, aki anélkül, hogy valamiféle életet hordozott volna önmagában (hiszen attól „megüresítette” magát - vö. Fil 2,5-7; Jn 10,17-18), egészen Istenben reménykedett, bizalmát egészen az Úrba vetette. Aki tudja, hogy „test és vér Isten országát nem örökölhethi”, és „romlandó nem örökölhethi azt, ami romolhatatlan” (1Kor 15,50), az az ember azt is tudja, hogy „halandóként” fogja a „halhatatlanságot magára öltetni” (1Kor 15,54).

Jegyzetek

1 Mt 10,28. A bibliai idézetek az 1975-ös kiadású új protestáns Bibliafordításból valók.

2 Lk 20,35-36.

3 Jn 3,16.

4 1Kor 15,54.

5 1Kor 15,44.

6 Roland de Pury *Die Gegenwart der Ewigkeit* c. kötetének *Das Wort Gottes und die Sterblichkeit unserer Seele* c. tanulmánya. München, 1958, 109-119.

7 Ez olyan evidens, hogy semmilyen bizonyítékot nem igényel. Egyébként Pálnak egy mondata, mely szerint „Istené egyedül a halhatatlanság” (1Tim 6,16), a vita minden szálát elvágja. Aki pedig még nem győzetett meg, az olvassa el 1Móz 3.; Jób 14,1-12; Zsolt 30,10; Jn 3,5.11-14; 1Kor 15,10; 1Jn 5,12 stb. részeket. Kálvin azt mondja: „Ez pogány találmány, mely az egyiptomi filozófia, de nem a keresztény tanítás ízlését követi.”

8 Otto Erich Strauß-Bertrand: *Geschichte des Protestantismus in Frankreich und den Niederlanden*. 1975, 111. o.

9 Martin Luther: *Auslegung der sieben Busspsalmen*. Zsolt 6,9-hez fűzött megjegyzés, 1517.

10 *Katechismus*, 1537, CR 5,326.

11 A sírnál elhangzó búcsúzás ellen nem szólunk semmit, ennek megvan a maga jogossága. De ez nem az Ige szolgájának a feladata.

12 Karl Adam: *Wesen des Katholizismus*. Augsburg, 1924.

13 Lásd Ezék 37. fej.

14 „Isten meg fog bocsátani. Ez az ő szakmája.” (Voltaire)

15 Rm 6,23.

16 Honnan származik tulajdonképpen ennek a bizonyos szikrának a

divatja és vonzóereje? Nem az Astarte-hittel mutat mindez rokonságot? (Vö. Mik 5,13; Jer 7,18.)

17 Ésaiás próféta kímélet nélkül mondja az ilyen emberekkel szemben: „A törvényt zsinórmértékké teszem, és az igazságot mércévé. Jégeső söpri el az olcsó hazugságot, és víz árasztja el a rejtekhelyet. Felbomlik a halállal kötött szövetségeitek, és nem marad meg egyezségeitek a holtak hazájával. Ha megjön az ostorozó áradat, elborít benneteket. Valahányszor megjön, elragad benneteket. Mert megjön minden reggel, sőt nappal is, éjjel is. Akkor a folytonos rettegés majd megérteti veletek a kijelentést! Mert rövid lesz az ágy, nem tudtok kinyújtózni.” (Ésa 28,17-20)

18 Kálvin Zsid 11,4-hez fűzött megjegyzése.

19 Martin Luther: *Sermon von der Bereitung zum Sterben*. 1519, WA, 2,690.